

Nelehký život architekta okolo roku 1900 na příkladech z Moravské Ostravy

Jan GALETA

ABSTRAKT: Předkládaná studie se soustředí na osudy architektů, kteří okolo roku 1900 aktivně působili v Moravské Ostravě, tedy sice v průmyslovém centru, které však bylo architektonickou a uměleckou periferií. Případové studie, zaměřené na osud a dílo žáků Otto Wagnera, tj. Karla Benirschkeho a Otokara Béma, dále absolventa vídeňské polytechniky Felixe Neumanna, v Praze studovaného Bohumila Židlického a jejich kolegy Františka Tichého, si kládou za cíl prozkoumat především vztah mezi architekty zaměstnanými v lokálních architektonických kancelářích a jejich zaměstnavateli. Klíčovým příspěvkem k této otázce je spor Felixe Neumanna s jeho zaměstnancem Hermannem Müllerem, který se odehrál nejen u soudu, ale také v dobovém tisku. S tím souvisí druhý záměr článku – poukázat na to, jak nám dnes tehdejší praxe zaměstnávání architektů stavebními firmami komplikuje snahy dopátrat se autorství některých budov. Vedle toho však tato studie také dokládá, že aby architekt na periferii dosáhl úspěchu, musel se stát nejen prakticky zaměřeným podnikatelem, ale také společensky angažovanou osobou. Životní příběh Bohumila Židlického je navíc důkazem, jak mohlo být toto postavení vratké a jaká rizika podnikání ve stavebnictví skýtalo.

KLÍČOVÁ SLOVA: architektura; historismus; secese; Ostrava; Felix Neumann; Karl Benirschke; Otokar Bém; Bohumil Židlický; František R. Tichý.

The difficult life of an architect around 1900 using examples from Moravian Ostrava

ABSTRACT: The presented study focuses on the fate of architects who were active around 1900 in Moravská Ostrava, i.e. in an industrial center that was still on the periphery of architecture and art. Case studies focusing on the life and works of Otto Wagner's students – Karl Benirschke, and Otokar Bém, as well as of Vienna Polytechnic graduate Felix Neumann, Prague student Bohumil Židlický and their colleague František Tichý, aim to explore the relationship between architects employed in local architectural offices and their employers. A key contribution to this issue is Felix Neumann's dispute with his employee Hermann Müller; this dispute took place in court as well as in the press. This ties in to the second intention of the article – to point out how the practice of employing architects by construction companies at the time complicates present efforts to determine the authorship of certain buildings. The study goes on to show that in order for an architect on the periphery to succeed, he had to become not only a practically oriented entrepreneur but also a figure engaged in social circles. The life story of Bohumil Židlický also serves as proof of how volatile this position may have been and what risks the business in the construction industry posed.

KEYWORDS: architecture; historism, Art Nouveau, Ostrava; Felix Neumann; Karl Benirschke; Otokar Bém; Bohumil Židlický; František R. Tichý.

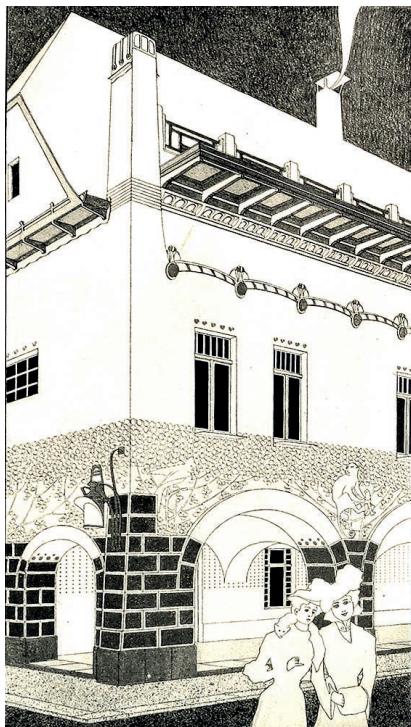
Úvod

Moravská Ostrava prodělala v 19. století prudký rozvoj založený na těžbě uhlí a ocelářství. Ruku v ruce s industrializací se dostavil populační boom a nevýznamné městečko se změnilo v centrum stotisícové průmyslové aglomerace. Skrze sondy do životních peripetí několika osobností se pokusím zjistit, jaké podmínky přichystal tzv. „moravský klondike“ architektům hledajícím zde obživu. Zaměřím se přitom pouze na osoby, které se tímto titulem honosily na základě svého vzdělání, pomínu naopak „pouhé“ stavitele, byť v praxi mezi oběma skupinami nebyl přílišný rozdíl.¹ Podle dobových adresářů podnikali v Moravské Ostravě v roce 1900 samostatně jen čtyři archi-

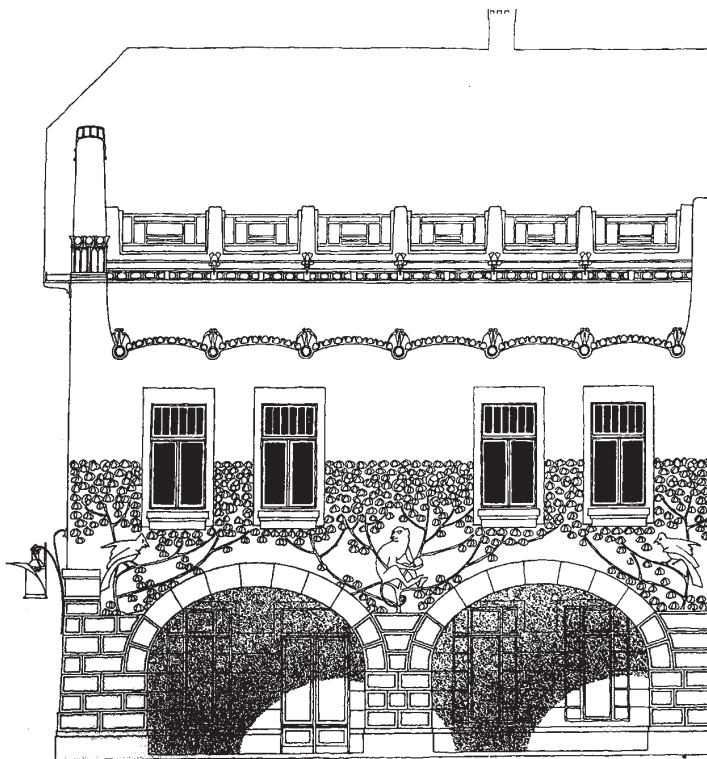
tekty: Otokar Bém, Max Löwy, Felix Neumann a Bohumil Židlický, krom nich zde působilo dvanáct stavitelských firem. Několik dalších architektů však ve městě žilo, a bylo tedy v zaměstnaneckém poměru, přičemž jejich výčet v adresáři zřejmě není úplný: Josef Lichtendorf, později působící ve Vídni, František R. Tichý, zaměstnaný u Židlického, a Vladimír Taťoun, absolvent pražské české techniky, zaměstnaný u stavitele Ferdinanda Hawlika (Havlíka).² V roce 1906 k nim v adresáři přibyl další absolvent zmíněné školy Josef Pokorný, dále Rudolf Friedrich, Ferdinand Storch a žák Friedricha von Schmidta z vídeňské akademie Karl Schwager.³

■ Poznámky

- 1 Postavením architektů a stavitelů, byť z odlišných úhlů pohledu, se zabýval Pavel Šopák, *Vzdálené ohlasy: Moderní architektura českého Slezska ve středoevropském kontextu 2*, Opava 2014, zvl. s. 119–150. – Idem, *Tvořit město. Opava a Moravská Ostrava 1850–1950: architektura a urbanismus*, Opava 2017, s. 59–62.
- 2 Louis Lányí, *Adress-Buch und Wohnungs-Anzeiger von M.-Ostrau und Umgebung, Mährisch-Ostrau 1900*, s. 56, 94, 115, 127.
- 3 Josef Kurka, *Handels- und Gewerbe- Adressbuch des Ostrau-Karwiner Revieres Mährisch-Ostrau, Oderfurt, Witkowitz, Marienberg, Schönbrunn, Poln.-Ostrau, Hruschau, Oderberg, Orlau, Lazy, Karwin etc., Mährisch-Ostrau 1906*, s. 118, 141, 148, 152. – Schwagerovo školení

1a

1b

Obr. 1a, 1b. Karl J. Benirschke, *Umbau eines „Laubenhauses“ in Neutitschein*. Repro z: *Architektonische Monatshefte* VII, 1901, tab. 95.

Architekt-zaměstnanec

Velké architektonické a stavební kanceláře okolo roku 1900 běžně zaměstnávaly mladé architekty jako kresliče či stavbyvedoucí.⁴ Lze uvažovat o fungování takové firmy na principech ne nepodobných uměleckým dílnám, kdy dílčí práce provádějí zaměstnanci, avšak idea, dohled a konečné slovo patří vedoucímu či majiteli. V některých případech sice mohl být podíl zaměstnanců větší, dnes je však obtížné to odhalit. Jen díky náhodě se to zdařilo u jedné stavby Karla J. Benirschkeho (1875–1941),⁵ studenta speciální školy architektury Otto Wagnera na vídeňské akademii. Ten v roce 1901 publikoval ve vídeňsko-lipském časopise *Architektonische Monatshefte* projekt secesního městského domu s poněkud výstřední dekorací fasády, po níž se pnou bujné rostlinné rozviliny obydlené opičkou a dvojicí papoušků.⁶ Návrh je pojmenovaný „přestavba domu s podloubím v Novém Jičíně“. Na základě uvedené lokace dosud badatelé budovu logicky, avšak hypoteticky umísťovali na novojičínské náměstí.⁷ Listování starými fotografiemi demolovaných částí Moravské Ostravy však odhalilo, že dům stál ve skutečnosti ve zdejší Velké ulici,⁸ což potvrdila i plánová dokumentace.⁹ Zarážející však je, že na výkresech jméno architekta Karla Benirschkeho úplně chybí. Podepsány

jsou pouze majiteli hostince manžely Haberfeldovými a prováděcí firmou Vincence Heinze a Gustava Kulky.

Pohoršující možnost, že lokální stavitelé okopírovali a „ukradli“ fasádu, kterou zhlédli v architektonickém časopise, naštěstí není reálná – nehledě na to, že projekt přesně odpovídá danému objektu, byl publikován až na konci roku 1901, zatímco stavební výkresy jsou již z června téhož roku. Jako nejpravděpodobnější se tak jeví možnost, že Benirschke, v tu dobu stále student, si v ostravské firmě Heinz & Kulka odbyval svou praxi a dostal jednu z prvních možností realizovat se. Mezi plány a publikovanou verzí fasády jsou přitom nápadné rozdíly. V časopise je namísto pultové střechy zakreslena valbová se štítem, boční fasáda je bohatší a v komentáři je navíc uvedeno, že přízemí má být obloženo glazovanými dlaždicemi, drženými šrouby se zlacenými hlavice. Nic takového ovšem ze stavební dokumentace nevyplývá a provedená fasáda měla kvádrování z omítky. Mladý žák Otto Wagnera se tedy buď rozhodl udělat svůj projekt pro publikaci poněkud exkluzivnější, anebo jeho velkorysé plány pozměnila prováděcí firma. V tom případě se mohlo snadno stát, že Benirschke nebyl se stavbou spokojen a záměrně uvedl v časopise špatnou lokaci, byť pravděpodobnější je, že za záměnou stojí chyba redakce.

Každopádně celý případ ukazuje, jak vratké a nejisté bylo postavení architekta-zaměstnance v rámci stavební praxe. Benirschkeho jmé-

■ Poznámky

zmíněno in Peter Haiko – Renata Kassal-Mikula (edd.), *Friedrich von Schmidt (1825–1891). Ein gotischer Rationalist* [Katalog], Wien 1991, s. 236.

⁴ Srov. zkušenost Josefa Žitka ve Vídni, viz Zora Dvořáková, *Josef Žitek. Národní divadlo a jeho tvůrce*, Praha 1983, zvl. s. 46 a 68. – K fungování ateliéru Jana Kotěry viz Ladislav Zikmund-Lender, *Jan Kotěra v Hradci / Jan Kotěra in Hradec*, Hradec Králové 2016, s. 20–21. K praxi v předchozí epoše srov. Tomáš Valeš, *Příběhy slávy a zapomnění. Znojemští umělci, jejich díla a osudy na sklonku baroka*, Brno 2014, s. 51–58.

⁵ Marco Pozzeto, *Die Schule Otto Wagners 1894–1912*, Wien 1980, s. 213–214. – Jindřich Vybíral, *Das Doppelleben eines modernen Architekten: Karl Johann Benirschke, Umění XLVIII*, 2000, s. 256–264. – Idem, *Mladí mistři. Architekti ze školy Otto Wagnera na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002, s. 85–97.

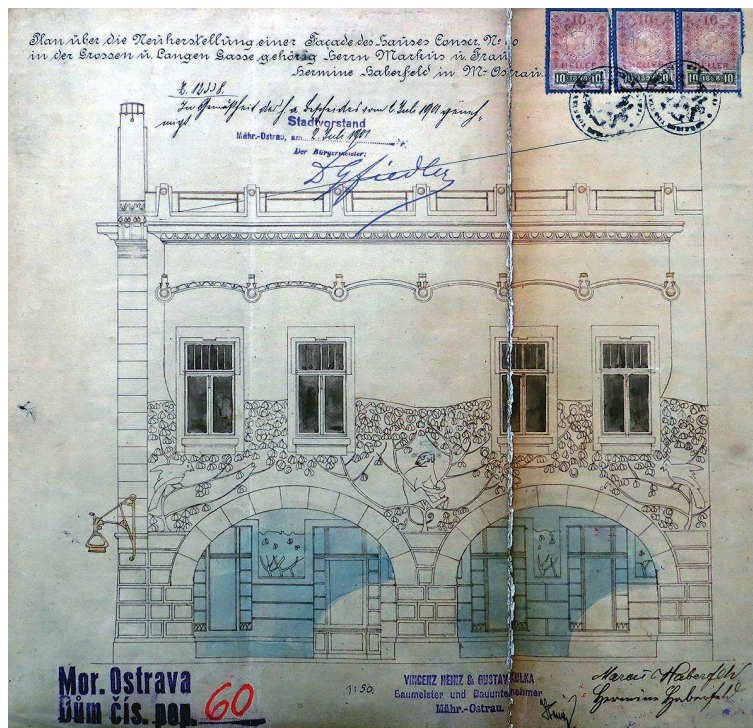
⁶ *Umbau eines „Laubenhauses“ in Neutitschein*, *Architektonische Monatshefte* VII, 1901, s. 45, tab. 95.

⁷ Pavel Zatloukal, *Příběhy z dlouhého století. Architektura let 1750–1918 na Moravě a ve Slezsku*, Olomouc 2002, s. 620. – Marika Rolinčinová, *Architektura konce 19. a počátku 20. století v okrese Nový Jičín (1885–1914). Nový Jičín, Kopřivnice, Příbor, Štramberk* (diplomová práce), FF UPOL, Olomouc 2011, s. 23–24.

⁸ Archiv města Ostravy (AMO), Sběrka fotografií, Moravská Ostrava, sig. V-152-2122, V-152-119, V-152-1111.

⁹ AMO, Sběrka stavebních spisů demolovaných domů, k. ú. Moravská Ostrava, čp. 60.

Obr. 2. Karl J. Benirschke (Vincenz Heinz, Gustav Kulka), Plan über die Neuherstellung einer Facade de Hauses Conser. No. 60, 1901. Archiv města Ostravy, Sbírka stavebních spisů demolovaných domů, k. ú. Moravská Ostrava, čp. 60.

no v dokumentech nezaznává, na realizaci stavby neměl žádný vliv, oficiálně s ní vlastně nebyl nijak spojen. Kdyby ji nepublikoval, byla by budova na základě archiválií vedena jako zajímavé dílo lokálních stavitelů a brána za důkaz, že i oni byli schopni pružně reagovat na podněty z hlavního města monarchie.¹⁰

Ovšem to, že stavba v rámci místních dějin architektury upadla v podstatě do zapomnění, má jistě na svědomí především její demolice v roce 1968. V té době byla i přes protest památkové péče asanována celá jedna část Velké ulice, tzv. Lauby.¹¹ Přezíráv, až opovrhlivý přístup tehdejších orgánů k památkovému fondu města způsobil množství škod a připravil Ostravu o mnoho zajímavých staveb – mezi nimi tedy také o jednu z prvních realizací nadějněho žáka Otto Wagnera. Je nicméně otázkou, není-li Benirschkeho staveb v Moravské Ostravě více, či zdali i některé další stavby firmy Heinz & Kulka nejsou spíše dílem „neznámých“ mladých architektů.¹²

Případ Františka R. Tichého (1869–1915) ukáže, že obdobná nejistota je zřejmě namíste u velké části produkce stavebních firem. Tento mladý architekt původem z Býchor u Kolína se v Moravské Ostravě natrvalo usídlil roku

1895.¹³ Bylo mu dvacet šest let, takže to bylo nedlouho po dokončení studií, byť jeho *alma mater* se zatím nepodařilo identifikovat. Zaměstnání získal u architekta a stavitele Bohumila Židlického, kde zůstal zhruba do roku 1902. Poté byl buď zaměstnán jinde, či působil na volné noze, jeho stavby realizovala například stavební firma Vojtek & Rossmann. Zřejmě teprve od roku 1911 měl vlastní živnost, a to navíc jen v oblasti zprostředkování stavebního a technického materiálu.¹⁴

Během působení u Židlického se Tichý sebedovědomě zúčastnil několika architektonických soutěží a podle všeho v tom byl svým zaměstnavatelem podporován – v roce 1898 tak zvítězil v soutěži na Český dům, kulturní a společenské centrum české menšiny ve Vítkovicích u Moravské Ostravy.¹⁵ Následné výběrové řízení na prováděcí firmu přitom vyhrál právě Bohumil Židlický. Lze si snadno představit, že kromě dobrých referencí a vyvážené nabídky v tom sehrálo významnou roli také angažmá jeho zaměstnance. K budově Českého domu se zachovalo množství plánů, přičemž některé jsou podepsané Židlickým, jiné Tichým a jen minimum oběma architekty zároveň.¹⁶ Realizační projekt schválený úřady nese pouze Židlického signaturu. Vzhledem k množství variant je zřejmé, že Židlický měl v roli nadřízeného a zároveň prováděcího stavitele na proces navrhování jistý vliv, a naopak Tichý byl v poněkud schizofrenní situaci – soutěž vyhrál jako soukromý architekt, ale plány najednou musel konzultovat se svým zaměstnavatelem. Na slavnostním otev-

ření Českého domu to přitom byl Židlický, kdo předsedovi stavebního družstva předával symbolické klíče od budovy a kdo si od něj vyslechl slova uznání a díky.¹⁷

Podíl Františka Tichého byl tedy na veřejnosti marginalizován a vavříny sklídl jeho šéf, což dlouho vedlo k tomu, že právě Bohumil Židlický byl považován za autora Českého domu.¹⁸ Do dnešních dnů se navíc tato neobarokní památka se secesními detaily dochovala jen zčásti. Dvorní křídlo se společenským a divadelním sálem s bohatou štukovou a sochařskou výzdobou podle Tichého návrhu bylo totiž v 80. letech 20. století zdemolováno kvůli výstavbě čtyřproudé výpadovky.¹⁹ Pozice v Židlického firmě však Tichému skutečně nastartovala kariéru, takže posléze v Moravské Ostravě získal zakázky na projektování sokolovny či Živnobanky

■ Poznámky

10 Viz Antonín Grůza, Novodobé asanace v historickém centru Ostravy, *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě*, 2008, s. 67–86, zde s. 81.

11 Srov. Pavel Zatloukal, O Moravské Ostravě jako „rezervaci“ architektury pozdní secese a art déco, Ostrava. *Přispěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska XVIII*, Ostrava 1996, s. 161–194. – Martin Strakoš, Kámen na kameni, in: Jindřich Vybíral, *Zrození velkoměsta. Architektura v obraze Moravské Ostravy 1890–1938*, Ostrava-Šlapanice 2003, s. 191–207. – Romana Rossová, *Ostravské Lauby, Krásná Ostrava. Bulletin okrašlovacího spolku Za krásnou Ostravu IX*, 2021, č. 1, s. 29–31.

12 Např. Berní úřad z roku 1904 na Sokolské třídě, viz Vybíral, *Zrození* (pozn. 11), s. 27.

13 K Tichému viz Jan Galeta, „Dnes stojí dohotoven náš národní hrad...“. Architektura a architekti národních domů v Moravské Ostravě a Vítkovicích, *Opuscula historiae artium LXII*, 2013, s. 26–43. – Idem, Česká neorenesance na moravsko-slezské periferii, in: Cyril Říha – Veronika Rollová (edd.), *Umění a evoluce, sborník pro Jindřicha Vybírala = Art and evolution, a festschrift for Jindřich Vybíral*, Praha 2020, s. 359–369.

14 AMO, fond Archiv města Moravská Ostrava, sig. IIB543, inv. č. 615, Živnostenský rejstřík, p. 167.

15 Viz Andrea Stanieková, Historický vývoj tzv. Zámečku a Českého domu ve Vítkovicích, in: *Sborník národního památkového ústavu Ostrava*, Ostrava 2007, s. 111–126. – Galeta, „Dnes...“ (pozn. 13).

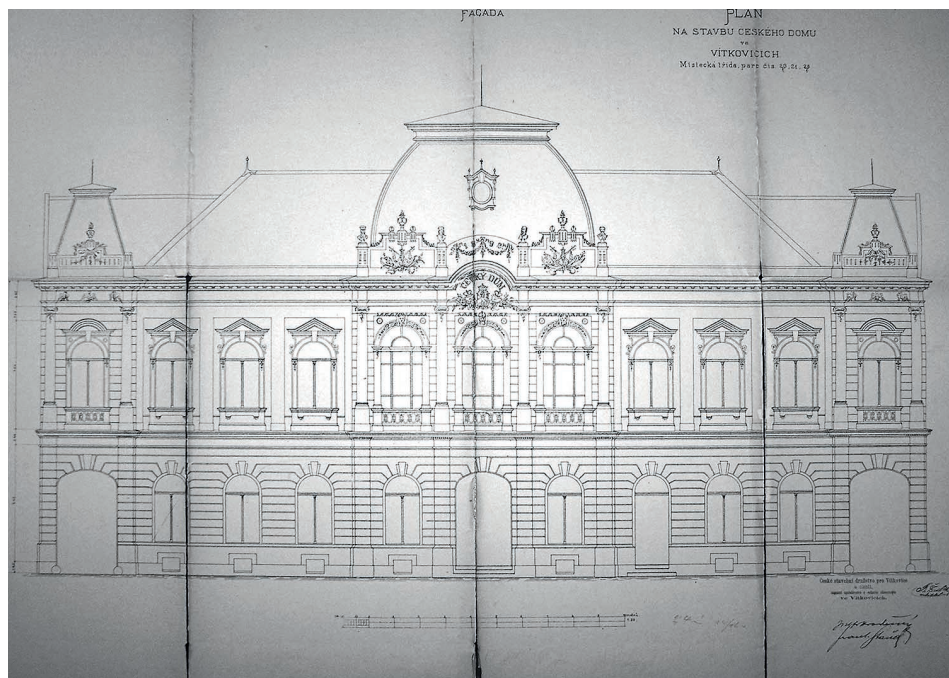
16 AMO, fond České stavební družstvo Vítkovice a okolí, inv. č. 10, stavební dokumentace a plány. – Stavební úřad Vítkovice, spisovna, čp. 113.

17 Otevření Českého domu ve Vítkovicích, *Ostravský obzor VII*, 2. 12. 1899, s. 1.

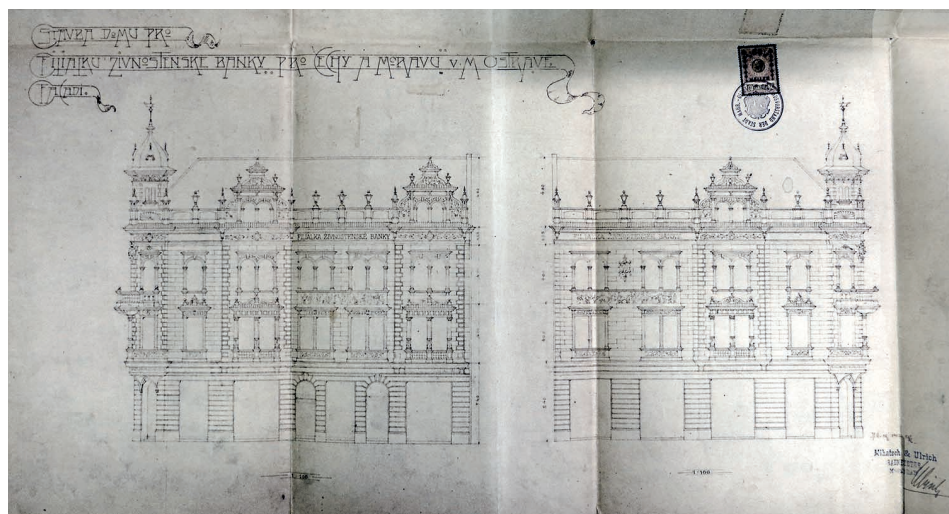
18 Viz Miloš Matěj – Irena Korbelářová – Pavla Levá, *Nové Vítkovice 1876–1914*, Ostrava 1992, s. 48. Na pravou míru to uvedla až Andrea Stanieková (pozn. 15).

19 Budova je od roku 2004 kulturní památkou (rejst. č. ÚSKP 100992).

3

4

a pro další z předměstských obcí, Mariánské Hory, navrhl několik školních budov. Právě realizace pobočky Živnostenské banky pro Čechy a Moravu z let 1902–1903 je ale dalším příkladem „ztraceného“ autorství. Český provedená plánová dokumentace totiž nese jen razítka a podpisy místní „německé“ stavební firmy Mihatsch & Ulrich,²⁰ a proto byla budova logicky připisována Johannu Ulrichovi.²¹ Že se však jedná o dílo Františka R. Tichého, dokazuje nejen její formální podoba ve stylu tzv. české neorenesance, ale především zpráva z dobového tisku, která Tichého udává coby autora,²² a konečně také drobný detail na jednom z prováděcích výkresů – monogram složený z písmen „FRT“.²³

Ze slohového hlediska se František Tichý stal jedním z hlavních protagonistů zmíněné

české neorenesance na Ostravsku. To dokazuje právě i Živnobanka, která je nejen dokladem ekonomické emancipace české společnosti ve městě, ale architektonicky patří k určujícím objektům této části Nádražní třídy, přestože památkou prohlášena nebyla.²⁴ Tichý však zemřel relativně mlád, a dokonce v chudobě. Jeho nekrolog ukazuje, jakých konců mohl dojít relativně úspěšný architekt: „Několik málo lidí, pravých to přátel nebožtíkových sešlo se v úterý u kaple nemocniční, kdež v nenatřené a hrubě urobené bedně či rakvi nebožtík uložen [...] Už jsme viděli pohřby lidí chudých, opuštěných, ale zde zrovna primitivnost vyvrcholila. [...] Zesnulý byl v Mor. Ostravě známou osobou a hlavou talentovanou – mnohé účelné, praktické a krásné budovy vděčí původní myšlenku zesnulého, který obzvláště měl doved-

Obr. 3. František R. Tichý (Bohumil Židlický), jedna z variant fasády Českého domu ve Vítkovicích, 1898. Archiv města Ostravy, fond České stavební družstvo Vítkovice a okolí, inv. č. 10, stavební dokumentace a plány.

Obr. 4. František R. Tichý, Fasády filiálky Živnostenské banky pro Čechy a Moravu, 1902. Stavební úřad Moravská Ostrava a Přívoz, čp. 1222.

nou ruku ve tvorbě plánů a zajisté že mnohý stavitel se vděkem v srdci vzpomíná na zesnulého, který dobrou radou a dovedností přímo genialnou, způsobem milým a nevtrlivým záhy každého si naklonil. [...] A kdo znal toho jemnocitného a uhlaženého muže, který na svém zevnějšku si nechal záležitosti a zvíný, že tento talentovaný člověk v poslední době i hlad trpěl, ten zajisté dvojnásob truchliti bude nad odchodem člověka dobrého...“²⁵

Architekt-podnikatel

Právě Tichého první chlebobárce Bohumil Židlický (1855–1917), původem z Bylan u Českého Brodu, provozoval zřejmě největší českou stavební společnost na Ostravsku, která obstála i ve srovnání s početnou německou konkurencí.²⁶ Zaměstnával hned několik mladých českých architektů a inženýrů, často absolventů české polytechniky v Praze.²⁷ Tuto školu ostatně sám vychodil, ve školních letech 1875/1876 a 1879/1880 byl u Josefa Schulze veden jako nepravidelný, mimořádný stu-

■ Poznámky

20 Archiv stavebního úřadu Moravská Ostrava a Přívoz (ASÚMOAP), Nádražní čp. 1222.

21 Viz Marie Štastná, *Socha ve městě*, Ostrava 2008, katalog s. 11.

22 Všelicos, *Opavský týdeník* XXXIV, 30. 5. 1903, s. 3.

23 Výkresy jsou totiž dobovou kopií určenou pro úřední podání, nikoliv ručně kresleným originálem. Při kopírování byly zřejmě odstraněny Tichého razítka či podpisy (až na zmíněný monogram), protože ačkoliv budovu navrhl, sám nebyl účastníkem stavebního řízení.

24 Viz Památkový katalog, katalogové č. 1000123112. Patří však do památkové zóny Moravská Ostrava (rejst. č. ÚSKP 2193).

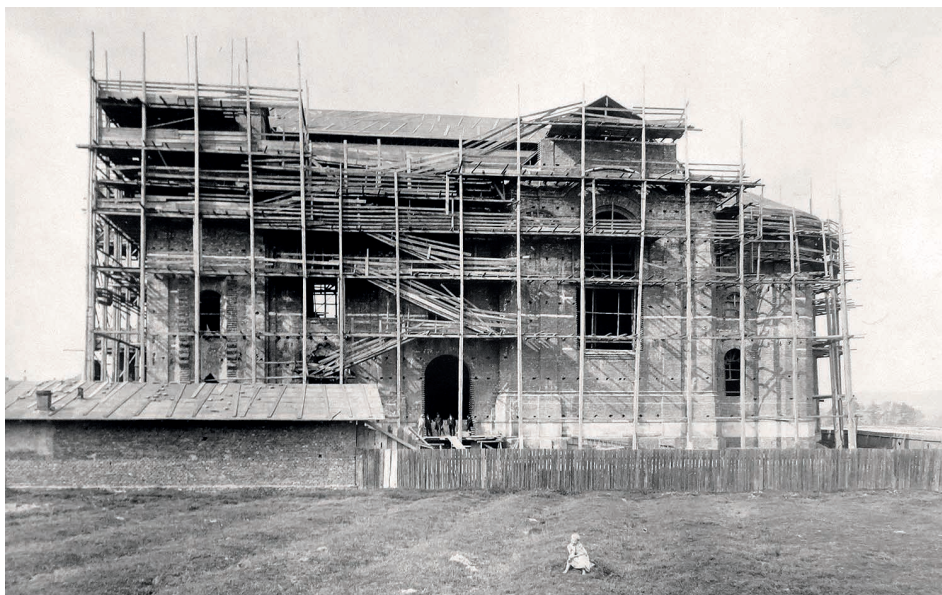
25 Architekt Tichý †, *Ostravský kraj* X, 7. 8. 1915, s. 2–3.

26 RD [Radoslav Daněk], heslo Židlický, Bohumil, *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Supplementum č. 4, Ostrava 2018, s. 194–195.

27 Mezi nimi byli např. později v Ostravě činný Artur Rozhon, dále dnes v podstatě neznámý Josef Pokorný, na výstavbu silnic specializovaný Josef Rudolf a zaměstnán u něj byl také polský architekt Stanisław Bandrowski. Viz [Inzerce], *Ostravice* II, 17. 3. 1894, s. 8. – Ze Zvierzinové ulice, *Duch času* II, 6. 7. 1900, s. 3. – Z Mor. Ostravy, *Opavský týdeník* XXXIII, 1. 2. 1902, s. 2.

Obr. 5. Stavba kostela v Mariánských Horách, jak ji zanechal Bohumil Židlický a převzala firma Grossmann & Fiala, 1907. Archiv města Ostravy, fond Archiv města Mariánských Hor, kart. 29.

5

dent.²⁸ V Schulzově stavební kanceláři přitom Židlický pracoval na obnově pražského Národního divadla a údajně i na stavbě Rudolfiny.²⁹ Když tedy v roce 1886 přišel hledat štěstí do Moravské Ostravy, měl za sebou solidní zkušenosti a byl uvítán jako „mladý a velenadáný stavitel“.³⁰ Jestliže se už v Praze účastnil spolkového života,³¹ pak v kulturně i ekonomicky převážně německé Ostravě se stal význačným členem místní české honorace,³² což mu ale nebránilo inzerovat i v německých novinách a provádět stavby nejen pro české zákazníky.³³

Obrovský rozsah jeho stavební činnosti dostatečně naznačí pouhý početní údaj ze seznamu již zdemolovaných domů v Moravské Ostravě a okolí – zde je zaznamenáno skoro padesát staveb, na kterých se jeho společnost podílela.³⁴ Na zhruba dvaceti jako firma prováděcí, na sedmi jako projekční a na více jak dvaceti v obou úlohách. Je samozřejmě s otázkou, které stavby opravdu navrhoval sám majitel firmy. Typologicky šlo především o činžovní domy, ale rovněž vily, hostince, ubytovny, kancelářské budovy, hasičskou zbrojnici, školy, dokonce lázně či sakrální nebo industriální architekturu. Dnes by byl Židlický označen rovněž za „develope“³⁵, protože přímo vlastnil některé z nájemních domů, které vystavěl.³⁶ To ostatně činil již na počátku své kariéry v Praze.³⁶ Zajímavou část jeho podnikatelského portfolia pak tvoří obchod s realitami, kam jako jedna z mnoha položek spadá i pořízení výstavního hotelu s kavárnou Slavia v roce 1902.³⁷ Koupil ho za poměrně horentní částku 165 250 korun, což ukazuje, že se mu dařilo velice dobře.

V Židlického podnikání ale nastal zvrat v době výstavby kostela v Mariánských Horách.³⁸ V soutěži na zhotovitele stavby v roce 1903 podal nejnižší nabídku na 415 000 korun a mezi lety 1905 a 1907 provedl hrubou stavbu a krov. Pak však práce zastavil a nebyl ochoten pokračovat, protože zjistil, že za vysoutěženou částku už nebude schopný kostel zbudovat. O své situaci napsal starostovi Mariánských Hor Janu Mayovi poměrně zoufalý dopis: „... pohroma, která mne stihla nepředvídatelným velkým sdražením všeho materiálu a pracovních sil, je takřka živelní, neboť nemožnost ani zdaleka tušit, že tak ohromnou měrou ceny pracovních sil a materiálu se zvýší. Je tedy na celou věc pohlížeti jako na elementární pohromu, a nikoliv na věc ze stavby plynoucí. Jsem takřka v smrtelných úzkostech co činit?“

Žádal starostu, aby mu obec učinila ústupky a on mohl stavbu dokončit, i když sám na tom nic nevydělá, „aby se neřeklo, že český stavitel nechal stavbu [...] stát“.³⁹ Ceny materiálu přitom měly nečekaně stoupnout až o 30 % a Židlický navíc vážně onemocněl. „Není mě možno – bez úplného zničení mé existence – stavbu kostela dokončiti“,⁴⁰ tvrdil, když mu obec neustoupila. Ke cti mu slouží, že aby celou situaci vyřešil, snažil se přibrat za spolupráce jiného stavitele. Když se to nezdařilo, byl to právě on, kdo po dlouhých jednáních zajistil, že ve stavbě bude pokračovat firma Grossmann & Fiala.⁴¹ Zároveň se Židlický všemožně pokoušel pokrýt vzniklé ztráty, pročež se zbavoval vlastního majetku. Od roku 1906 do roku 1907 prodal několik pozemků i domů, včetně druhé ze svých vil.⁴² Od roku 1907 navíc

chau, Herzmanitz, Michalkowitz, Peterswald, Orlau, Dombrau, Karwin, Gross-Kunzendorf, Rattimau, Paskau für das Jahr 1889, Mährisch-Ostrau 1889, s. 87. – Sjezd českoslovanských cyklistů v Mor. Ostravě, *Ostravský obzor* VII, 24. 5. 1899, s. 1. – Spolek stavitelů pro Moravu a Slezsko, *Noviny Těšínské* VI, 27. 10. 1900, s. 4. – Jan Grmela, Břetislav, spolek vojen. vysloužilců na Mariánských Horách na Ostravsku, Mariánské Hory 1903, s. 56.

³³ [Inzerce], *Ostrauer Zeitung*, 6. 1. 1895, s. 8.

³⁴ AMO, Sběrka stavebních spisů Ostrava, dohledatelné přes Digitální badatelnu AMO, <https://badatelna.ostrava.cz> (vyhledáno 25. 3. 2020).

³⁵ Daněk, Židlický (pozn. 26).

³⁶ Změna držebnosti, *Národní listy* XXII, 25. 6. 1882, s. 2.

³⁷ Změna držebnosti, *Ostravan* II, 12. 1. 1902, s. 7.

³⁸ Jan Pospíšil, *Dějiny stavby jubilejního chrámu Panny Marie v Mariánských Horách*, Mariánské Hory 1908. – Marcela Gavendová, *Sakrální architektura Ostravy 1880–1914, Průmyslové obce a jejich chrámy*, Olomouc 1999 (diplomová práce), FF UPOL, Olomouc, s. 27–32. – Aleš Filip, *Secesní chrámy na Moravě a ve Slezsku. Sakrální výtvarné umění kolem roku 1900*, Brno 2004, zvl. s. 169–179.

³⁹ AMO, fond Archiv města Mariánské Hory, kart. 29, dopis z 27. 4. 1907.

⁴⁰ Ibidem, dopis z 8. 6. 1907 a nedatovaný dopis představenstvu města.

⁴¹ Ibidem, dopisy z 11. 6. 1907, 20. 6. 1907 a 22. 10. 1907.

⁴² Prodej domu, *Ostravský kraj* I, 19. 9. 1906, s. 3. – Další majetkové transakce dokládají jak zprávy v deníku *Ostrauer Zeitung*, tak nová jména majitelů v adresáři u roku 1910, viz Josef Kurka, *Handels- und Gewerbe-Adressbuch des Ostrau-Karwiner Revieres Mährisch-Ostrau, Oderfurt, Witkowitz, Marienberg, Schönbrunn, Poln.-Ostrau, Hruschau, Oderberg, Orlau, Lazy, Karwin etc.*, Mährisch-Ostrau 1910.

■ Poznámky

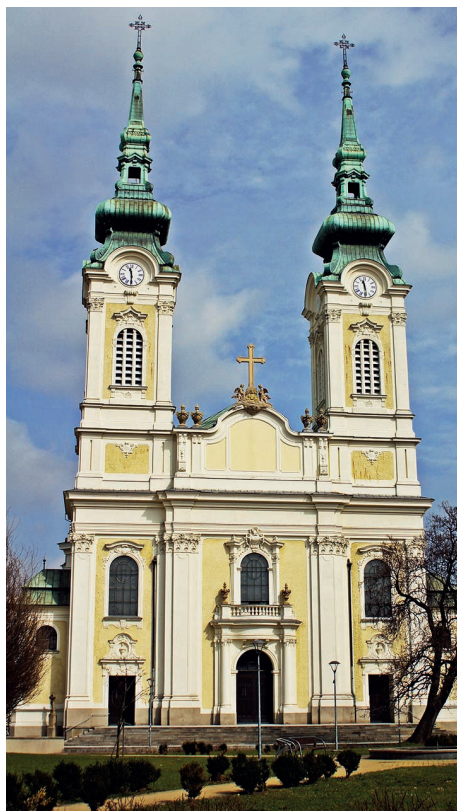
²⁸ Albert Vojtěch Velflík – Jan Kolář, *Dějiny technického učení v Praze s dějinným přehledem nejstarších inženýrských škol, jakož i akademií a ústavů v Rakousku, na nichž bylo vědám inženýrským nejdříve vyučováno*, díl druhý, Praha 1925, přílohy, s. XVII a XXVI.

²⁹ František Adolf Šubert, *Národní divadlo v Praze: dějiny jeho i stavba dokončená*, Praha 1881, s. 326. – Do Mor. Ostravy a okolí, *Opavský týdeník* XVII, 9. 6. 1886, s. 3.

³⁰ Udělení cen, *Opavský týdeník* XVIII, 7. 5. 1887, s. 2.

³¹ Byl např. členem Umělecké Besedy, viz Z Umělecké Besedy, *Národní listy* XXIII, 3. 12. 1883, s. 4.

³² Byl mj. předsedou cyklistického spolku Blesk, čestným členem spolku vojenských vysloužilců Břetislav, členem správní rady Občanské záložny a angažoval se v založení Spolku stavitelů pro Moravu a Slezsko. Viz Franz Wattolik, *Wattolik's Adressbuch der Stadt Mähr.-Ostrau und ihrer Nachbargemeinden Poln.-Ostrau, Witkowitz, Přívoz, Hrus-*

6

Obr. 6. Otokar Bém, Bohumil Židlický, František Jureček, František Grossmann, Antonín Blažek, kostel Korunování Panny Marie Královny, Ostrava. Foto: Miroslav Olszewski 2011. Převzato z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pohled_z_n%C3%A1m%C4%9Bst%C3%AD.JPG, Creative Commons, Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0), <https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/deed.en>.

začal sám provozovat hotel Slavia,⁴³ evidentně to byla jeho poslední finanční pojistka.

Ve skutečnosti jej tedy celá situace opravdu existenčně zničila a navíc poškodila i jeho do té doby skvělou pověst – tisk totiž naznačoval, že se na stavbě nečestně obohatil: „Židlický, když byl již hodně ‚přebral‘, ponechal stavbu kostela osudu.“⁴⁴ V roce 1909 proto Bohumil Židlický prodal hotel⁴⁵ a po třicetiletém pobytu i s rodinou opustil Ostravsko a vrátil se na Královské Vinohrady.⁴⁶ V jeho případě se tedy jednalo o dlouhodobě budovanou úspěšnou kariéru založenou na společensky aktivní roli a na mnohostrannosti podnikatelských záměrů, zakončenou však prudkým pádem, který odhaluje rizika stavitelského povolání. O tom, že v poslední době se i díky práci historiků umění a památkářů zvyšuje obecné povědomí o významu Bohumila Židlického pro ostravskou architekturu, svědčí, že dvě ze staveb jeho firmy, jeho vlastní vily v blízkosti městské nemocnice, byly

v roce 2016 zapsány mezi kulturní památky a snad se brzy dočkají důstojné obnovy.⁴⁷

Architekt, který připravil plány mariánskohorského kostela a tím nechtěně přispěl k Židlického nešťastnému konci, byl Otokar Bém (také Böhm, 1868–1949). Rodák z Heřmanova Městce vystudoval Akademii výtvarných umění ve Vídni, nejdříve u klasika historismu Karla von Hasenauera a poté v letech 1894–1896 u Otto Wagnera.⁴⁸ V Ostravě žil od roku 1898 a pracoval jako stavbyvedoucí ve společnosti Františka Jurečka. Brzy se však oženil s jeho dcerou, a když se vedoucím firmy stal František Jureček ml., byla firma přejmenována na Jureček & Bém, přičemž právě Otokar Bém ji de facto vedl.

Bémův profesní i sociální profil byl velmi podobný jako u Židlického. O jeho roli v české společnosti např. vypovídá to, že zdarma provedl plány pro české matiční gymnázium⁴⁹ a byl oceňován jako „náš geniální architekt“.⁵⁰ Jeho první ostravské stavby – hotel Slavia (1898) a gymnázium (1898) – se ještě nesou v secesních formách. Velmi brzy se ale přiklonil k historismu, jak ukazuje neogotický klášter milosrdných sester (1900) či Občanská záložna (1903) ve stylu české neorenesance. Tyto stavby patří k dominantám Moravské Ostravy a jako takové jsou i památkově chráněny.⁵¹ Ukazují, že i architekt, který prošel tím nejprogressivnějším školením své doby, se bez problému přizpůsobil povaze zakázek a poptávce objednatelů. Jen to mu totiž mohlo zaručit etablovanou pozici na místním trhu.⁵²

Podobně Bém vyšel vstříc i objednatelům mariánskohorského kostela, který v roce 1902 navrhl podle přání stavebníka „ve slohu barokovém, asi podle poutnického kostela ve Frýdku“.⁵³ Protože však firma Jureček & Bém zakázku na provedení stavby nezískala, rozhodl se, že „vyvazuje projekt [...] kostela farního ze všech svých nároků a práv a jej odevzdává úplně do majetku obce...“.⁵⁴ Za předání autorských práv obdržel dalších 5 500 zlatých, už však na finální podobu stavby nemohl mít žádný vliv. Celý konvolut dokumentů přitom dokládá, že Bémův návrh doznal v rukou prováděcích stavitelů značných změn v konstrukci, exteriéru i interiéru.⁵⁵

Úpravy, které provedl Bohumil Židlický, shrnul on sám v dopise stavebníkovi: „Dle dobrozdání c. k. ministerstva vnitra o projektu kostela na Mar. Horách byla architektura, jak zevnitř, tak z venku a právem za nělickou [sic] a těžkopádnou uznána. Následkem již jmenovaného, dovoluji si slavnému starostenskému úřadu obecnímu předložit změnu fačady s ponecháním základního tvaru kostela. Zároveň jsem uspořádal věže štíhlejší a tím pěknější, což pak

z blízka i z dálky esteticky účinkovati bude [...] Též bylo nutno některé díly, zvláště hlavní risalit jako hlavní díl bohatší provésti, některé otvory a věže nad střechou načisto změnit, což jen k dosažení lepší úhlednosti nutno bylo. Původní fačady byly směsí několika slohů, kdežto teď předložené fačady je[n] čistě barokové jsou, což původně požadováno bylo.“⁵⁶ Zdá se tedy, že za autora realizovaných fasád lze považovat především právě Židlického. Následně firma Františka Fialy (mimočodem rovněž žáka Otto Wagnera)⁵⁷ a Františka Grossmanna změnila tvar věžních bání i celou jejich konstrukci z dřevěné na železobetonovou a ocelovou.⁵⁸ Církev navíc zaangažovala ještě architekta Antonína Blažka z Králova Pole u Br-

■ Poznámky

43 Převzetí hotelu, *Horník* II, 10. 10. 1907, s. 174.

44 Z Mar. Hor, *Opavský týdeník* XXXVIII, 5. 10. 1907, s. 3.

45 Realitätenverkehr, *Ostrauer Zeitung Tagblatt*, 12. 1. 1909, s. 4.

46 Národní archiv, fond Policejní ředitelství I, konskripce, karton 738, obraz 71 a 74.

47 Jde o objekty Nemocniční čp. 947 a čp. 1169, rejst. č. ÚSKP 105922 a 105923.

48 Pozzeto, Die Schule (pozn. 5), s. 214. – RD [Radoslav Daněk], heslo Bém, Otokar, *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Nová řada, sešit 9 (21), Ostrava 2006, s. 18–19. – Radoslav Daněk, Stavitel, in: Milan Myška – Aleš Zářický (edd.), *Člověk v Ostravě v XIX. století*, Ostrava 2007, s. 135–146, zde s. 140.

49 Otevření budovy českého reálného soukromého gymnasia v M. Ostravě, *Ostravský obzor* VI, 24. 9. 1898, s. 1.

50 Opět kousek pokroku, *Opavský týdeník* XXX, 11. 2. 1899, s. 3.

51 Hotel Slavia (rejst. č. ÚSKP 32228/8-3189), klášter (rejst. č. ÚSKP 50869/8-4024), záložna (rejst. č. ÚSKP 12135/8-3314). Pouze první budova gymnázia (dnes ZŠ Matiční) kulturní památkou není, druhá budova gymnázia byla zničena bombardováním za války.

52 K podobnému vývoji u již zmíněného Carla Benirshkeho viz kapitolu Architektův dvojí život, in: Vybíral, Mladí mistři (pozn. 5), s. 85–97.

53 Myšlena bazilika Navštívení Panny Marie dnes ve Frýdku-Místku. Pospíšil, Dějiny (pozn. 38), s. 10.

54 AMO, fond Farní úřad Mariánské Hory, kniha 26, Protokol o usnešení spolku pro stavbu kostela Panny Marie ve Lhotce Ostravské, nepag., zápis z 16. 6. 1905.

55 AMO, fond Archiv města Mariánské Hory, kart. 29.

56 Židlický také nově vyprojektoval klenby hlavní lodi, údajně kvůli lepší akustice, změnil zaklenutí presbytáře a navrhl zde paprskovitě se sbíhající pasy. Ibidem, dopis z 22. 12. 1906.

57 Pozzetto, Die Schule (pozn. 5), s. 221.

58 AMO, fond Archiv města Mariánské Hory, kart. 29., nedatovaný dopis z roku 1908.

na, který zcela proměnil vzhled interiéru, kam zajistil např. díla Franty a Joži Uprků, Zdenky Vorlové-Vičkové či Jano Köhlera. Považovat tedy kostel pouze za dílo architekta Otokara Béma s podílem Blažka je nepřesné, spoluautorství náleží také Židlickému a Fialovi s Grossmannem. Novobaroční architektonické ztvárnění je sice kvalitní, nevybočuje však z dobového standardu. Hlavní uměleckou a památkovou devizou kostela, tím, co stavbu skutečně činí výjimečnou a proč by si, domnívám se, zasloužila i nejvyšší možný stupeň památkové ochrany, je však vybavení interiéru. Představuje v regionu ojedinělý modernistický *gesamtkunstwerk* vytvořený významnými členy Sdružení výtvarných umělců Moravských.⁵⁹

Architekt kontra architekt

Architektem, který měl v Moravské Ostravě asi nejlepší renomé, rozhodně u německy mluvící části obyvatelstva, byl Felix Neumann (1860–1942).⁶⁰ Pocházel z židovské rodiny z Radvanic, takže byl jako jeden z mála ostravských architektů místním rodákem. Ve své architektonické a stavební kanceláři zaměstnával podobně jako Židlický další architekty, přičemž i on tuto situaci dobře znal z druhé strany.⁶¹ Po studiích vídeňské techniky u Heinricha von Ferstela totiž praktikoval u autora synagog Friedricha Stiassnyho a údajně vychodil i techniku v Berlíně, kde pak působil v architektonické kanceláři Heinricha J. Kaysera a Karla von Großheim. Zde se velmi pravděpodobně podílel na projektování Domu německých knihkupců v Lipsku (1885–1888), jedné z ikonických staveb tzv. severské neorenesance. Právě tento styl se totiž v prvních letech Neumannova ostravského působení stal poznávacím znamením jeho firemní produkce.

Stavbou, která Neumannovi přinesla renomé i dostatek dalších zakázek, byl moravsko-ostravský Německý dům.⁶² Jeho formální pojetí přitom na mnoho způsobů odkazuje právě k Domu německých knihkupců. Nejen stylem, ale především množstvím architektonických a dekorativních detailů, které jsou zde užity vlastně až coby citace. Je dobře možné, že některé plány lipské budovy měla Neumannova firma k dispozici jako „výslužku“ z doby působení v Berlíně.⁶³ Otázkou však je, kdo byl skutečným tvůrcem architektury Německého domu. Na toto téma se totiž Felix Neumann veřejně i soudně střetl se svým zaměstnancem, berlínským rodákem Hermannem Müllerem (1861–?),⁶⁴ který s ním předtím právě v kanceláři Kayser & von Großheim pracoval. Müller přišel do Moravské Ostravy údajně v roce 1892,⁶⁵ z pozice ve světoznámé berlínské firmě ho přitom na morav-

skou periferii stěží přilákalo něco jiného než právě jeho zdejší kolega Neumann.

Otázka autorství Německého domu si přitom zaslouží detailnější rozbor. Budova se stávala od roku 1893 a Neumannova firma měla pouze projekční, nikoliv prováděcí roli. Neumann nicméně působil ve stavebním odboru Spolku Německého domu a výstavba probíhala pod jeho dozorem.⁶⁶ Hermann Müller se však již v roce 1894 osamostatnil a založil vlastní stavební společnost se stavitelem Schöнем.⁶⁷ S Neumannem již od prosince 1894 vedl soudní pří o způsob, jakým mu byla dána výpověď ze zaměstnání, a o údajný nedoplatek mzdy.⁶⁸ Německý dům byl otevřen v červnu 1895 a jednalo se o velkou společenskou událost, Felix Neumann při tom předával symbolické klíče od budovy a vůbec měl během celé slavnosti významnou roli.⁶⁹ Když se však pár dní nato v sále novostavby konal ples členů Spolku Německého domu, pronesl předseda stavebního odboru Carl Hilf přípitek nikoliv na Neumanna, ale na „*spoluautora*“ budovy Hermannu Müllera.⁷⁰ Sám Müller pak v tisku promptně zveřejnil zásadní prohlášení: „*U příležitosti otevření Německého domu se v místních i zahraničních časopisech objevily názory, které vzhledem k mému autorskému podílu při stavbě této budovy neodpovídaly skutečným. Poté, co u místního obyvatelstva vešlo toto scestné mínění ve známost, jsem nucen učinit následující prohlášení: Než jsem z pověření pana architekta Felixe Neumanna navrhl Německý dům ve všech jeho stávajících částech, pan Neumann se dobrovolně zavázal, že po dokončení stavby Německého domu by mělo duševní vlastnictví projektu náležet shodně a rovnocenně nám oběma. Pro potvrzení výše uvedeného jsem připraven poskytnout důkaz.*“⁷¹

Felix Neumann tento výpad nenechal bez odpovědi a rovněž skrze denní tisk vydal vlastní prohlášení. Nejdříve uvedl, že Müller, který byl dříve v jeho „*službách*“, se pokusil překroutit přívětivá slova Carla Hilfa ve svůj prospěch, a pokračoval: „*Pan Müller u mě zastával pozici, v níž se na projektování Německého domu podílel pouze tak, jak je obvyklé ve všech architektonických kancelářích po celém světě, tedy jako zaměstnanec, který je nadřazený najat a placen, pracuje pod neustálým osobním dohledem, vedením a korekcí ze strany nadřízeného, podle myšlenek, skic a zadání nadřízeného, který vykonává práci přidělenou mu podle uvážení nadřízeného. Stejným způsobem byl i zbytek mých zaměstnanců pověřen detailním zpracováním plánů podle jejich specializace a schopností, a to sice pánové Haller, Schittenhelm, Waller a po propuštění*

pana Müllera také pánové Juraschek a Löwy. Tvzení o duševním vlastnictví, které mi přičítal pan Müller, je tedy zcela smyšlené a nepravdivé.“⁷²

Své prohlášení Neumann ukončil slovy, že je pod jeho důstojnost o celé záležitosti dále dis-

■ Poznámky

59 Kostel je kulturní památkou, rejst. č. ÚSKP 47287/8-231.

60 Alois Schwarz, *Das Deutsche Haus in Mährisch-Ost-rau*, Mähr.-Osttau 1895, s. 30. – Vybíral, Zrození (pozn. 11), passim. – Galeta, „Dnes...“ (pozn. 13). – RD [Radoslav Daněk], heslo Neumann, Felix, *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Nová řada, sešit 4 (16), Ostrava 2003, s. 76–77. – Radoslav Daněk, Stavitel (pozn. 48), s. 142–144.

61 Oněmi zaměstnanci byli Paul Waller, Viktor Sonnenschein, Adolf Schittenhelm, Karl Juraschek, Adolf Dočkal, Herman Müller a Max Löwy, přičemž poslední čtyři v Moravské Ostravě působili i poté, co firmu opustili. Krom nich u Neumanna pracoval také v začátku článku zmíněný Ferdinand Storch (Personales, *Ostrauer Tagblatt* XVII, 18. 2. 1903, s. 3). Otázce jejich autorského podílu na firemních projektech se věnovala Michaela Schrecková, *Felix Neumann (1860–1942), architektonické dílo* (diplomová práce), FF OSU, Ostrava 2011, s. 46–49.

62 K demolici bombardováním poškozené budovy došlo z politických a propagandistických důvodů hned v roce 1945.

63 Obdobnou praxi potvrzuje architekt Vladimír Fischer, který si z působení v ateliéru Fellner & Helmer přinesl několik plánů, viz jeho pozůstalost v Diecézním archivu Biskupství brněnského v Rajhradě, Sběrka map a plánů poř. č. 53/14 a 57/14.

64 Nemá nic společného s vídeňským architektem Hermannem Müllerem (1856–?), který byl významným členem Wiener Cottage-Vereins.

65 Der Abenteurer Hermann Müller, *Neues Wiener Journal* VII, 28. 2. 1899, s. 3.

66 Schwarz, *Das Deutsche* (pozn. 60), s. 30.

67 Křestní jméno stavitele působícího předtím ve Zlatých Horách se nepodařilo dohledat, není však totožný s ostravským stavitelem Aloisem Schöнем. Srov. Neue Baufirma, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XVIII, 14. 11. 1894, s. 2.

68 Proces se táhl až do října 1896, kdy se obě strany dohodly a spor ukončily. AMO, fond Okresní soud Moravská Ostrava, k. 255, sig. III 94/4784. – Daněk, Stavitel (pozn. 48), s. 143.

69 Zur Eröffnung des Deutschen Hauses in Mähr.-Osttau, *Ostrauer Zeitung Tagblatt*, 5. 6. 1895, s. 1.

70 Deutsches Haus, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* IX, 16. 6. 1895, s. 3.

71 Eingestendet. Erklärung, Ibidem, s. 6.

72 Eingestendet. Erwiderung, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* IX, 19. 6. 1895, s. 3.

7

Obr. 7. Felix Neumann, Německý dům, foto J. Pateiskí 1895. Archiv města Ostravy, Sbírka fotografií, sig. V-17-15/29.

kutovat, Hermann Müller však ještě odpověděl: „Během čtyř let práce u pana Neumanna jsem zcela samostatně, tedy bez jakýchkoliv pokynů nebo korekcí ze strany pana Neumanna navrhoval tyto stavby: 1. Vilu Dr. med. Kehla; 2. Hotel Gambrinus; 3. Hotel National; 4. Café Central (Reisz); 5. Dům pana Bellaka (lihovar); 6. Německý dům ve všech jeho nyní provedených částech. Jedná se zřejmě o povýšenost na straně pana Neumanna srovnávat se s jinými architektonickými kanceláři, jako je například mé předchozí dlouholeté působení u pánu královských stavebních radů Kaysera & von Großheima v Berlíně, kde architekti-zaměstnanci jistě dostávali od nadřízených určité zadání a nápady. Znovu opakuji, že pan Neumann přímo od počátku výstavby Německého domu mi osobně slíbil, že duševní vlastnictví projektu zdejšího Německého domu bude náležet rovnocenně nám oběma, což vzhledem k mé naprosto samostatné intelektuální práci při navrhování a provedení Německého domu bylo jen a pouze spravedlivým ústupkem. Pokud jde o vyjádření pana Neumanna, že jsem byl „v jeho službách“, tak jen dodám, abych oslabil účinek těchto záměrně použitých slov, že pan Neumann byl v osmdesátých letech ve službách zednického mistra v Berlíně.“⁷³

Z této slovní „přestřelky“ se dá vyvodit hned několik věcí. Jednak architekt Neumann přesně definoval vztah zaměstnance a zaměstnavatele ve firmě jeho typu, stejně jako to, že za autora je považován vždy vedoucí, který při-

chází s nápady a zadáním, jež jeho zaměstnanci jen pod dohledem rozpracovávají.⁷⁴ Nic na tom nemění ani Müllerova snaha ponížit a zesměšnit již bývalého zaměstnavatele např. historkou o praxi u zedníka. Vůbec se zdá, že Neumann udržel své vyjádření v mezích korektnosti, zatímco Müller nikoliv.

To ostatně odpovídá i jeho další prezentaci v dobovém tisku. Ta sice nebyla nijak hojná, zaujmou však dvě zprávy z let 1898 a 1899, které hovoří o Müllerových úspěších v architektonických soutěžích. Ta první se měla týkat lázeňského domu v „jednom z předních světových lázeňských středisek“. V boji o zakázku za 680 000 zl. měl přitom Müller porazit proslulé francouzské a belgické architekty.⁷⁵ O rok později prý byl oceněn jeho projekt na kostel a faru, s nímž porazil jistého profesora architektury a jistého stavebního radu.⁷⁶ Obě novinové zprávy mají výrazně sebeaprezenční charakter a redakce je bezpochyby převzala od samotného Müllera. Příznačné je, že ani jedna neuvádí žádné podrobnosti, například lokalitu, takže ověřit pravost tvrzení je v podstatě nemožné.⁷⁷

Ačkoliv je jakýkoliv pokus rekonstruovat povahu člověka na základě tak torzovitých informací, jaké jsou v tomto případě k dispozici, více než pochybný, domnívám se, že o architektu Müllerovi dosti vypovídá i jeho následující osud. V roce 1899 se měl ve Vídni v hotelovém pokoji pokusit znásilnit osmnáctiletou dívku, kterou předtím potkal na plese, což upoutalo zájem vídeňských i ostravských novin.⁷⁸ Obvinění byl sice zproštěn, ale bylo proti němu vzneseno jiné ze sňatkového podvodu a tisk o něm referoval jako o notorickém dlužníkovi a sukničkáři, který láká finančně zaopatřené ženy do manželství a koketuje se čtrnáctiletými dívkami. Na světlo byla opět vytažena i historie jeho sporu s Neumannem, který prý vedl k tomu, že se ho ostravská společnost stranila a byl mu zakázán vstup do Německého domu. Jeho firma se stavitel Schöнем prý fungovala jen rok a skončila, protože Müller de facto zpronevěřil její kapitál.⁷⁹ Zkrátka na něm nezůstala suchá ani nitka a nakonec byl, coby občan Německého císařství, soudně vypovězen z Rakouska.⁸⁰ I v Berlíně však jeho peripetie pokračovaly a v roce 1901 zde měl být odsouzen na dva roky vězení za sňatkové podvody.⁸¹

Ve světle těchto faktů se ve sporu o to, kdo byl autorem Německého domu, přikláním na stranu Felixe Neumanna. Hovoří pro to ostatně i architektura samotná – pokud by totiž Müllerovým dílem skutečně bylo všech šest ostravských staveb, které zmiňuje, znamenalo by to, že on sám vypracoval veškeré důležité zakázky Neumannovy firmy v jejích prvních letech – a to se nezdá pravděpodobné. Navíc

Müller v roce 1894 jako své reference uvedl, že u Kaysera & von Großheima pracoval v Berlíně na paláci s pivnicí firmy Pschorr Bräu na Friedrichstraße a na obchodním domě Gustava Siegleho na Spandauerstraße.⁸² To byla v obou případech architektura funkčně, stylově i v detailu odlišná od Německého domu. Pokud by se naopak spolupodílel na Domu knihkupců v Lipsku, který byl ostravské stavbě vzorem, jen těžko by tuto skutečnost opomenul zmínit. Za Německým domem (a dalšími stavbami) tedy autorsky stál Felix Neumann, v rámci firmy však na nich pracovali i jeho zaměstnanci. Jejich podíl byl nakonec se vši vážností přiznán – publikace ke slavnostnímu otevření budovy totiž konstatuje, že Neumannovi při přípravě detailních plánů „stáli jako pilní spolupracovníci po boku členové jeho kanceláře: Hermann Müller, Karl Juraschek, Adolf Schittenhelm a Max Löwy“.⁸³

Facit

Z předchozího textu vyplývá, jak komplikovaná může být otázka autorství architektonického díla. Snad se mi podařilo vrhnout více světla na fungování architektonických a stavebních firem. Domnívám se, že závěry plynoucí z před-

■ Poznámky

⁷³ Eingesendet, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XIX, 26. 6. 1895, s. 3.

⁷⁴ Jinou podobu sporu o autorské právo v architektuře této doby dokumentuje Jindřich Vybíral, Ohmann versus Grisebach. Der Streit um das Urheberrecht im Jahre 1897, *Umění* LXI, s. 221–231.

⁷⁵ Personales, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XXII, 23. 10. 1898, s. 4.

⁷⁶ Ein schöner Erfolg, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XXIII, 21. 5. 1899, s. 4.

⁷⁷ Zřejmě jedinou dosud známou realizací firmy Schön & Müller tak je nárožní dům v Přívoze (Wattova 430/5), který svými formami skutečně ukazuje na berlínskou zkušenost Hermanna Müllera. Viz Památkový katalog, katalogové č. 1000125885.

⁷⁸ Verhaftung, *Das Vaterland* XXXX, 15. 2. 1899, s. 6. – Verhaftung eines Abenteurers, *Neue Freie Presse*, 15. 2. 1899, s. 7. – Verhaftung eines Abenteurers, *Ost-rauer Zeitung Tagblatt*, 16. 2. 1899, s. 4. – Eine räthselhafte Geschichte, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XXIII, 17. 2. 1899, s. 2–3.

⁷⁹ Der Abenteurer Hermann Müller, *Neues Wiener Journal* VII, 28. 2. 1899, s. 3.

⁸⁰ Der Don Juan am Lugeck, *Neue Freie Presse*, 9. 4. 1899, s. 8.

⁸¹ Ein Heirathsschwindler, *Ost-rauer Tagblatt* XXV, 12. 1. 1901, s. 3.

⁸² Neue Baufirma, *Mährisch-schlesischer Grenzboten* XVIII, 14. 11. 1894, s. 2.

⁸³ Schwarz, *Das Deutsche* (pozn. 60), s. 30.

Obr. 8. Heinrich Joseph Kayser, Karl von Großheim, *Dům německých knihkupců v Lipsku, 1885, perspektiva. Technische Universität Berlin – Architekturmuseum, inv. č. 8293, dostupné z: <http://architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/P/89115.php>, vyhledáno 2. 6. 2021.*

ložených případových studií z jedné konkrétní lokality mohou mít širší platnost. Například v brněnském prostředí rezonuje otázka, čím se vlastně živily asi dvě desítky architektů, známých sice z městských adresářů okolo roku 1900, ale absolutně absentujících v dějinách architektury – a hlavně kde jsou jejich stavby?⁸⁴ Odpovědí může být, že velká část z nich byla zaměstnaná v místních stavebních firmách, a ačkoliv výsledky jejich práce dodnes lemují brněnské ulice, jejich skutečný tvůrčí podíl bude jen těžko odhalitelný. Pracovat mohli např. i pro největšího brněnského stavitele Franze Pawlu, o kterém je známo, že zaměstnával nejen absolventy místní průmyslovky, ale třeba i Wagnerova žáka z vídeňské akademie Jana Mráčka.⁸⁵

Je také otázkou, zdali fakt, že je architekt obecně známý a alespoň na lokální úrovni patří do „kánonu“ dějin architektury, má vliv také na památkovou ochranu jeho staveb. Bohumil Židlický, jakkoliv byl ve své době významným hráčem na ostravské scéně, se součástí dějin ostravské architektury teprve stává, a vlastně současně byly dvě z významných realizací jeho firmy, jeho vlastní vily u městské nemocnice, teprve nedávno prohlášeny za památky.⁸⁶ Naopak Otokaru Bémovi se jakožto žákovi Otto Wagnera a spolupracovníkovi Huberta Gessnera dostalo pozornosti již v minulých dekáдах a množství jeho staveb na seznamu památek figuruje už delší čas. A na rozdíl od Židlického jsou mezi nimi i na svou dobu nijak výjimečně pojaté bytové domy.⁸⁷ Vzhledem k tomu, že při prohlášení hotelu Slavia za památku v roce 1991 bylo jedním z argumentů právě Bémovo autorství,⁸⁸ které i podle autorů stavebněhistorického průzkumu z roku 2015 patří k zásadním hodnotám stavby,⁸⁹ pak lze tvrdit, že povědomí o architektovi patří bezpochyby k důležitým aspektům památkového zhodnocení staveb.

Mezi řádky této studie dále prosvítá, že samotný titul architekta nikomu kariéru, úspěch ani společenskou prestiž nezajistil. Zaměstnancům se často uznání nedostávalo a na společenském žebříčku rozhodně nestáli nejvýše. Měli však svůj příjem víceméně jistý, udělat museli jen svůj díl práce a nenesli zodpovědnost za firmu.⁹⁰ Oproti tomu architekti, kteří provozovali vlastní společnosti, hráli často významnou roli v rámci moravskoostravské honorace (české či německé). Vyžadovalo to však od nich velkou osobní angažovanost,

8

dobrou síť kontaktů, boj o zakázky i neustálé podnikatelské riziko. Že to mohlo skončit neúspěchem a existenčními problémy, ukazují příklady Františka R. Tichého i Bohumila Židlického. Společenské postavení architektů-podnikatelů bylo přitom srovnatelné s jejich kolegy staviteli, titul v tom vlastně nehrál roli. Naopak spojení obou profesí mohlo být cestou, jak posílit pozici na trhu, což dokazují firmy Jureček & Bém, Grossmann & Fiala či Schön & Müller. Bémův případ dokládá, že i okolo roku 1900 mohl dobrý sňatek hrát významnou roli v zajištění kariéry a společenského postavení.

Navíc ekonomického a společenského úspěchu nebylo v podmínkách periferního průmyslového města možné dosáhnout jen a pouze architektonickou (uměleckou) činností. Z toho důvodu ostravští architekti prováděli i tak banální práce, jako bylo v případě absolventa vídeňské akademie Otokara Béma zřízení ventilace, toalet, žumpy a močůvky u hostince.⁹¹ Podobné zakázky přitom byly zcela běžné a početně u mnoha firem převažovaly nad těmi reprezentativními. Další činností ostravských podnikajících architektů byl obchod s realitami a vlastní „development“, což tehdy patřilo mezi běžné možnosti investice vyšších vrstev. Jistě ne náhodou se také tři ze zde probíraných architektů pustili do podnikání v pohostinství.⁹² To jim asi nijak nepomohlo se zvýšením společenské prestiže, ale jednalo se bezpochyby o další podnikatelskou sféru spojenou se stavebnictvím a o další možnost, jak investovat a rozšířit kapitál.

Text vznikl v rámci specifického výzkumu na Seminář dějin umění Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (Materiál a materialita v historické i současné architektonické tvorbě, MUNI/A/1468/2020)

Mgr. JAN GALETA, Ph.D.
Seminář dějin umění, FF MUNI v Brně
jgaleta@mail.muni.cz

■ Poznámky

⁸⁴ Zdeněk Humpolík, *Secesní architektura v Brně*, (diplovová práce), FF MUNI, Brno 1998, s. 36.

⁸⁵ Zatloukal, Příběhy (pozn. 7), s. 468. – Adam Zezula, *Život a dílo stavitele Františka Pawlu (1854–1922)* (diplovová práce), FF OSU, Ostrava 2012, s. 19–20.

⁸⁶ Viz pozn. 47. Ačkoliv je chráněno i několik málo dalších Židlických staveb, jiné naopak status kulturní památky nezískaly, viz Památkový katalog, katalogová č. 1000118805 a 1000118843.

⁸⁷ Viz např. Zámecká čp. 169/8, rejst. č. ÚSKP 50858/8-4045.

⁸⁸ Rozhodnutí o prohlášení za KP, dostupné z https://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=755665, vyhledáno 25. 3. 2021.

⁸⁹ Eva Krčmářová – Vlastimil Krčmář – Romana Rosová, *Moravská Ostrava, bývalý hotel Slavia, dům čp. 1124. Stavebně historický průzkum*, Ostrava 2015, s. 19–20.

⁹⁰ Výjimku mezi architekty-zaměstnanci v ostravském prostředí svým společenským postavením tvořil v úvodu zmíněný Karl Schwager, který však byl zaměstnán nikoliv ve stavební firmě, ale v kolosu Vítkovického horního a hutního těžářství. Viz Šopák, *Tvořit* (pozn. 1), s. 61, pozn. 207.

⁹¹ Kamil Rodan, *Historie novoveských hostinců ve světle dobových dokumentů*, Opava 2017, s. 56–63.

⁹² Židlický vlastnil hotel Slavii, jak bylo zmíněno, Otokar Bém několik let vlastnil a pronajímal hostinec v Nové Vsi u Ostravy (viz *Ibidem*), Felix Neumann usiloval o kavárenskou koncesi v jednom ze svých výstavních domů v Přívoze (viz Šárka Glombíčková, *Zaniklý svět ostravských kaváren II., Ostrava, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*, č. 23, 2007, s. 150).